

Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Geçiş Sürecindeki Türk Cumhuriyetleri Üzerine Bir Uygulama

Ömer Esen*

Metin Bayrak**

Öz

Bu çalışmada, geçiş sürecindeki 5 Türk Cumhuriyeti (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan) için panel veri analizi kullanılarak 1990-2012 dönemine ait kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenmektedir. Bu kapsamda panel veri analizine ilişkin birim kök, eş-bütünleşme ve nedensellik testleri uygulanarak, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönem katsayıları araştırılmaktadır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Geçiş sürecindeki ülkelerde incelenen dönemde kamu harcamalarındaki artışın iktisadi büyümeyi olumlu yönde etkilediği gözlenmektedir.

Anahtar Kelimeler

Kamu harcamaları, ekonomik büyüme, Türk devletleri, geçiş ekonomileri, panel veri analizi

1. Giriş

Ekonomik faaliyetlerin serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde mi yoksa kamunun yönlendirmeleri doğrultusunda mı organize edileceği tartışması iktisadın tarihsel gelişiminin her döneminde en çok tartışılan ve araştırılan

* Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü – Muş / Türkiye
o.esen@alparslan.edu.tr

** Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü – Erzurum / Türkiye
mbayrak@atauni.edu.tr

konular arasında yer almaktadır. Bu tartışmaların temelini ekonomik büyüme üzerinde kamu müdahalelerin etkili olup olmadığı ve/veya etkili olması halinde ne yönde etkili olduğu hususu oluşturmaktadır.

Son yıllarda gerek geçiş sürecindeki gerekse uzun bir piyasa ekonomisi geçmişi olan ülkelerde kamu harcamaları milli gelirin büyük ve geniş bir yekûnunu teşkil etmekte, yaşanan bu fiili durum harcama-büyüme ilişkisi konusunda araştırma yapmayı zorunlu bir haline getirmektedir. Geçiş sürecindeki bir ülkede yapılan kamu harcamalarının ülkenin büyüme oranını nasıl etkilediği konusunda net olarak çok az şey söylenebilmektedir. Bu nedenle, söz konusu ülkelerde kamu harcamalarının ekonomik büyüme performansı üzerinde potansiyel bir role sahip olup olmadığının belirlenmesi, teorik ve ampirik açıdan büyük önem arz etmektedir.

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ya da kamunun iktisadi hayattaki rolünün ne olması gerektiği, iktisat yazında en sık atıfta bulunulan konuların başında gelmektedir. Buna karşın, söz konusu ilişki, kamu odaklı merkezi ekonomik sistemleri terk eden ve serbest piyasa sistemine geçmeye çalışan geçiş sürecindeki ekonomiler açısından ele alınmamıştır. Bu çalışma, 1980'lerin sonunda sosyalist rejimlerin yıkılmasından sonra devlet güdümlü planlı ekonomik sistemi terk ederek serbest piyasa ekonomisine geçiş yapan 5 Türk Cumhuriyeti özelinde kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini ampirik olarak ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, devletin ekonomideki payının küçültülmesini ve ekonomiye müdahalelerin sınırlandırılmasını ifade eden liberal iktisat politikalarının geçiş sürecindeki ülkeler açısından ele alınmasıyla, geçiş ekonomilerinin iktisadi gelişim temellerinin incelenmesine yönelik literatüre önemli katkı yapacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın ilk aşamasında, devletin ekonomiye yönelik müdahalesinin büyümeye katkısı, harcama-büyüme ilişkisi ekseninde farklı iktisadi ekoller çerçevesinde ele alınacaktır. İlerleyen bölümlerde, öncelikli olarak kamu harcamaları ile büyüme arasındaki ilişki üzerinde yoğunlaşan teorik ve ampirik literatüre yer verilecektir. Daha sonra merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçiş sürecindeki 5 Türk Cumhuriyeti'nin (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan) 1990-2012 dönemini kapsayan harcama - büyüme etkileşimi incelenecektir. Çalışmamızda panel veri analizine ilişkin birim kök, eş-bütünleşme ve nedensellik testleri yapılarak, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönem katsayıları araştırılacak, nihai aşamada ise elde edilen bulguların mevcut literatüre olan uyumu değerlendirilecektir.

2. Kamu Harcamaları Hakkında Klasik ve Modern Maliye Anlayışı

Devletin iktisadi hayata müdahalesi, iktisadi ekoller tarafından farklı şekilde değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımlar içerisinde son yıllara kadar hakim görüş olarak kabul edilen klasik iktisatçılar veya klasik maliyeciler, bir ekonomide yaşanabilecek muhtemel aksaklıkların geçici (arızı) ve piyasa ekonomisinin yapısı içinde bunları giderebilecek yeterli dinamiklerin olduğunu varsaymakta, dolayısıyla devletin iktisadi hayata müdahalelerinin gereksiz olduğunu ileri sürmektedirler. Buna rağmen devletin ekonomiye müdahale etmesi halinde bunun ekonomiye hiçbir fayda sağlamayacağı, aksine ekonominin kendi doğal kanunları içerisinde işleyen düzeni bozacağını ifade etmektedirler. Klasik maliye anlayışına göre devlet, toplum düzeni için zaruri görülmekte, ancak iktisadi düzen içerisindeki rolünün sınırlı olması gerektiğini savunmaktadırlar (Tanzi ve Schuknecht 2000: 4, Pehlivan 2012: 74). Öte yandan klasik iktisatçılar, kamu harcamalarının verimsiz olduğunu da ileri sürmektedirler. Bu yaklaşıma göre bir ekonomide az kamu harcaması, az kamu geliri; az kamu geliri ise daha az devlet müdahalesi anlamına gelmektedir. Ayrıca bu görüşü savunanlara göre, özel sektörde verimli bir şekilde kullanılacak kaynakları kamu geliri veya kamu harcaması şeklinde devletin tasarrufuna terk etmek, bu kaynakların bir çukurda heba edilmesinden başka bir anlama gelmemektedir. Klasik düşüncede maliye politikası uygulamalarına yer verilmemesi ve devletin iktisadi hayata müdahalesinin mümkün olduğu ölçüde dar tutulması istenilmektedir. Bu sınırlı rolün bir yansıması olarak klasik anlayış, kamu harcamalarının düşük düzeyde tutulmasını ve denk bütçenin sağlanmasını savunmaktadır. Bu bağlamda, ekonomilerde yaşanan istikrarsızlıkların kaynağı olarak da devletin ekonomiye sıklıkla müdahalelerini göstermektedirler.

Piyasa mekanizmasının kendi doğal kanunları içerisinde işleyen bir düzeni olduğuna inanan ve bu işleyişi bozacak herhangi bir devlet müdahalesine karşı çıkan klasik yaklaşımın görüşleri 1929 Büyük Buhranın ardından tartışılır hale gelmektedir (Tanzi ve Schuknecht 2000: 9). Klasik iktisatçıların ekonominin yapısı ve işleyişi hakkında ileri sürdükleri varsayımların durgunlukla mücadelede yetersiz kaldığının görülmesi, devletin iktisadi hayattaki rolleri üzerinde düşünülmesini zorunlu hale getirmektedir. Ekonomilerde özel kesim kaynaklı talebin düşmesi ve yapılan harcamaların azalması sonucu yaşanan durgunlukların tek başına piyasa sisteminin iç dinamikleri ile çözülemeyeceğini ifade eden modern maliye anlayışı, eksik kalan harcamaların kamu harcamalarıyla telafi edilerek ekonominin tekrar dengeye gelebileceğini savunmaktadırlar.

Modern maliye anlayışı, devleti, üreten ve tüketen bireylerin oluşturduğu toplumun bir bütünü olarak görmekte, devletin milletten ayrı bir varlık olmadığı, bizatihi milletin oluşturduğu organizasyonun hukuki bir görüntüsü şeklinde vasıflandırmaktadırlar. Bu tanımlamanın yansıması olarak kamu harcamaları, devlet adına hareket edenlerin toplumu oluşturan bireylerden topladıkları geliri, harcama adı altında yine bireylere dağıtımlarından başka bir şey değildir. Bu yaklaşıma göre devlet adı verilen hukuki varlık, gerçekte ne harcar ne de tüketim yolu ile milli hasılda azalmaya neden olur. Devletin yaptığı, vergi adı altında topladığı gelirleri harcamayla dağıtmaktan ibarettir (Nadaroglu 1996: 137-138).

Bu görüşün karşısında olanların modern maliye yaklaşımına yönelttikleri eleştirilerin temelinde, kamunun özel sektöre göre etkin çalışmaması ve bunun sonucunda oluşan ekonomik olumsuzlukların sisteme aşırı bir maliyet yüklemesi yatmaktadır. Ancak, buradaki problemin kaynağı tamamen modern maliye anlayışının ileri sürdüğü varsayımlar ya da bu varsayımlara dayanarak belirtilen ekonomik kurallar görülmemektedir. Ekonomik rasyonellikten uzak tamamen siyasi kaygıları ön plana çıkararak siyasal iktidarların uygulamaya koyduğu politikaların ekonomik büyümeyi ve refah düzeyini olumsuz etkileyeceği tüm iktisadi düşünce teorileri tarafından dile getirilmektedir.

3. Kamu Harcamalarının Büyüme Teorileri İçerisindeki Yeri

Ekonomilerin uzun dönem büyüme performansını etkileyen faktörlerin neler olduğu konusundaki arayışlar ve bu alanda ileri sürülen görüşler, 1980'li yıllara kadar Neoklasik büyüme teorileri çerçevesinde incelenmektedir. Ayrıca, büyüme teorileri bağlamında devletin iktisadi hayattaki rolünün ne olması gerektiği ve büyüme üzerinde nasıl bir etkisinin söz konusu olduğu son yıllarda üzerinde önemle durulan konuların başında gelmektedir.

Solow (1956) ve Swan'ın (1956) birbirinden bağımsız olarak yaptıkları çalışmalara dayanan ve literatürde Solow modeli olarak da adlandırılan Neoklasik büyüme modelinin temel varsayımları;

- Kapalı bir ekonomi,
- Dışsal olarak belirlenen ve sabit bir hızla büyüyen nüfus,
- Beşeri sermayedeki üretkenlik ya da verimlilik değişimlerinin dikkate alınmaması,
- Tasarruf oranındaki artışın durağan büyüme hızına etki etmemesi,
- Üretim faktörleri için ölçüğe göre azalan, üretim fonksiyonu için sabit getirili bir üretim teknolojisi,
- Teknolojinin dışsal ve sabit olduğu varsayımı

şeklinde özetlenebilir (Atamtürk 2007: 91).

Bu varsayımlara dayalı neoklasik modelde, kişi başına sermaye, kişi başına üretim ve tüketim ile aynı oranda artış göstermektedir. Ekonominin denge durumuna gelmesi halinde kişi başına gelir ve tüketim artışı, teknolojik gelişme ile eşitlenmektedir. Bu aynı zamanda, ekonomik büyümenin (kişi başına gelir artışının) tasarruf artışından bağımsız olduğu ve modele dışsal olarak dahil edilen teknolojik gelişmeye bağlı olarak artış sergilediğini göstermektedir (Ercan 2002: 130, Atamtürk 2007: 91). Bu bağlamda büyüme oranını, dışsal bir değişken olarak teknolojik gelişmeye bağlayan Neoklasik yaklaşıma göre, devletin uygulayacağı iktisat politikalarının uzun dönemli büyüme üzerinde herhangi bir etkisi olmamaktadır. Bu nedenle siyasi otoritelerin büyümeyi arttırmaya yönelik maliye politikalarıyla ekonomiye müdahale etmelerini gereksiz bir uygulama olarak görülmektedir (Shaw 1992: 611, Kar ve Taban 2003: 148).

Son yıllara kadar büyüme literatürüne hakim olan neoklasik anlayış, devletin ekonomideki rolünün sınırlı olduğunu varsaymakta dolayısıyla, maliye politikalarının büyüme üzerindeki etkilerini göz ardı etmektedir. Kamu politikalarını özellikle kamu harcamalarını büyüme modellerine ilk dahil eden ve ekonomik büyüme üzerinde etkili olabildiğini ileri süren içsel büyüme yaklaşımı, kamu iktisadi politikalara olan bakışı önemli ölçüde değiştirmektedir. Yeni büyüme teorisi ya da içsel büyüme teorisi olarak da adlandırılan bu yaklaşım, büyümeyi neoklasik modeldeki gibi ekonomik sistemin dışındaki “dışsal” bir faktöre (teknoloji) bağlamak yerine, ekonomik sistemin kendi dinamikleri içinde bir takım faktörlerin etkileşimiyle içsel olarak gerçekleştiğini varsaymaktadır (Romer 1994: 3). İçsel büyüme modelleri, büyüme oranının ekonomik sistemin içinde içsel olarak belirlendiğini varsayarken, büyümeyi belirleyen etkenleri tanımlamakta ve büyümeyi sağlayan etkenler ile büyüme sürecinin işleyişini üç ana başlıkta açıklamaya çalışmaktadır (Ercan 2002: 130);

- Nüfus artışı ile beşeri sermaye stokunu büyüme ile ilişkilendiren çalışmalar (Lucas 1988, Barro ve Beker 1989, Becker vd. 1990, Robello 1991),
- Bilgi (öğrenme), teknolojik gelişme ve Ar-Ge faaliyetleri gibi etkenlerin büyüme üzerindeki etkilerini analiz eden çalışmalar (Romer 1990, Arrow 1962, Lucas 1988),
- Büyüme sürecinde kamunun rolünü inceleyen çalışmalar (Barro 1990 ve 1991, King ve Robello 1990, Barro ve Sala-I-Martin 1992).

Çalışmada, içsel büyüme modelleri kapsamında ekonomik büyümeyi etkileyen çok sayıda içsel faktör bulunmakla birlikte, konunun bütünlüğü açısından kamu harcamaları ile ilgili olan görüşler irdelenmektedir. Bu bağlamda içsel büyüme modelleri, kamu harcamaları ile büyümeyi ilişkilendirerek kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde belirleyici bir rol oynadığını ileri

sürmektedir. Ancak bu yaklaşıma göre, kamu harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi ülkelerin gelişmişlik düzeyine ya da üretken veya üretken olmayan harcamalar ayırımına bağlı olarak değiştiğini ileri sürülmektedir (Barro 1990: 106, Devarajan vd. 1996: 314, Yavas 1998: 305). Bu bağlamda, beşeri ve fiziki sermaye yatırımlarını teşvik eden, özel sektörün üretim sürecinde girdi olarak kullanılan ve ekonomik dışsallıklar içeren kamusal mal ve hizmetlerin üretimi ile ekonomik büyümenin olumlu yönde etkileneceği söylenebilmektedir. Bununla birlikte, ekonomide siyasi istikrarın sağlanması ve piyasa aksaklıklarının müdahalelerle giderilmesi ekonomik büyümenin temel belirleyicilerinden biri olarak görülmektedir (Barro 1991: 407).

Devletin iktisadi hayata müdahaleleri ve bunların ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği varsayımlarının temelinde, yapılan harcamaların üretken olmayan alanlara yapılması ve bunların finanse edilme sürecinde ekonomiye aşırı bir maliyet yüklemesi nedeniyle özel tasarrufların ve yatırımların azalması yatmaktadır. Diğer taraftan, siyasi iktidarların ekonomi üzerinde yük oluşturabilecek popülist amaçlarla iktisadi hayata müdahaleleri dikkate alındığında, yapılan harcamaların rasyonel olmayan verimsiz alanlara yöneldiği görülmektedir. Böyle bir durumda söz konusu uygulamalar, kaynakların etkinliğini azaltarak kaynak israfına yol açmakta ve ekonomilerin büyüme performansı bundan olumsuz yönde etkilenmektedir.

4. Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Literatür

Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki birçok teorik ve ampirik çalışmalara konu olmuştur. Bu çalışmalarda, bir kesim milli ekonomi içerisindeki kamunun payının artmasını ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği düşüncesiyle savunmazken (Saunders 1985, Barro 1991, Devarajan vd. 1996, Ghali 1997, Altay ve Altın 2008, Taban 2010); diğer bir kesim ise kamu harcamalarının bir gereklilik olduğu ve ekonomide büyümenin ve istikrarın sağlanması ile gelir dağılımının düzeltilmesi gibi durumlarda kamu harcamalarının artırılması gerekliliğini ileri sürmektedirler (Ram 1986, Al-Faris 2002, Uzay 2002, Jiranyakul ve Brahmasrene 2007, Bose vd. 2007, Dandan 2011, Altunç 2011). Bu bağlamda kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi hangi aktarım mekanizması kanallarıyla, ne yönde ve ne ölçüde etkileyeceği gibi sorular akademik, politik ve ekonomik çevrelerce tartışılan ve araştırılan bir konu olmuştur. Literatürde kamu harcamalarının büyüme üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlayan modellerde çalışma konusu olan ekonomilerin, ölçüm tekniklerinin ve incelenen dönemlerin farklı olmasına bağlı olarak sonuçlarında farklılık arz etmesi beklenen bir durumdur. Bu nedenle, söz konusu ilişki her bir ekonominin içinde bulunduğu durum dikkate alınarak değerlendirilmesi ve sonuçların yorumlanması gerekmektedir.

5. Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ampirik Analiz

5.1. Model, Veri Seti ve Uygulanan Ekonometrik Yöntem

Bu çalışmada kamu harcamaları (G) ve ekonomik büyüme (GDP) ilişkisi, geçiş sürecinde bulunan 5 Türk Cumhuriyeti (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan) özelinde eş-bütünleşme ve nedensellik analizleri kullanılarak irdelenmektedir. Bu çerçevede, söz konusu ülkelerin 1990-2012 arası döneme ait verileri, Dünya Bankası'nın *World Development Indicators (WDI)* ve *Global Development Finance (GDF)* veri tabanından elde edilmektedir.

Çalışmada, geçiş sürecindeki 5 Türk Cumhuriyeti için kamu harcamalarının iktisadi büyüme üzerindeki etkisinin sınamasında kullanılan model aşağıdaki gibi oluşturulmaktadır;

$$\ln GDP_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln G_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Model 1'de yer alan değişkenler ve değişkenlere ait açıklamalar şu şekildedir; $\ln G_{it}$ (Government), kamu tüketim harcamalarının logaritmasını ve $\ln GDP_{it}$ (Gross Domestic Product), reel gelirin logaritmasını göstermektedir. Ayrıca ε_{it} ise hata terimidir. Buradaki i , modelde yer alan yatay kesit dâhilindeki birimleri ($i = 1, \dots, n$); t ise ($t = 1, \dots, T$) her bir birime ait zaman serisi boyutunu ifade etmektedir.

Panel özellik gösteren bir veri setinde değişkenler arasında herhangi bir eş-bütünleşme ilişkisinden bahsedebilmek için, kullanılan değişkenlere ait serilerin durağan özellikler taşıması önemlidir. Bu bağlamda, panel analizlerin yapılma- dan önce modellere ait serilerin durağan olup olmadıkları ve durağan iseler hangi seviyede durağan oldukları birim kök testleriyle karar verilmesi gerekmektedir. Bu nedenle çalışmada, ele alınan değişkenler panel veri için Levin, Lin ve Chu (2002), Im, Pesaran ve Shin (2003), Maddala ve Wu (1999) ve Choi (2001) tarafından geliştirilen birim kök testleri ile sınanmaktadır.

Durağanlık testlerinin ardından çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli bir ilişkinin varlığı eş-bütünleşme analizleri yardımıyla belirlenmektedir. Bu bağlamda, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki, literatürde en sık kullanılan panel eş-bütünleşme analizlerinden Pedroni, Johansen Fisher ve Westerlund testleri kullanılarak incelenmektedir.

Birim kök testleri sonucunda değişkenlerin aynı dereceden durağan olduklarının belirlenmesiyle birlikte eş-bütünleşme analizi yapılmakta ve böylelikle değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olup olmadığı incelenmektedir. Panel veri değişkenleri arasında eş-bütünleşme olup olmadığı ilk olarak Pedroni (1999, 2004) tarafından geliştirilen panel eş-bütünleşme testiyle araştırılmaktadır. Pedroni eş-bütünleşme analizinde panel verilerinin eşbütünleşik olup olmadığı dördü kesit içi (panel v, panel rho, panel pp

ve panel adf istatistiği) ve üçü kesitler arası (group rho, group pp ve group adf testi) olmak üzere, toplam yedi eş-bütünleşme testi ile sınanmaktadır. Söz konusu değişkenlere yönelik ele alınan bir diğer eş-bütünleşme analizi ise Maddala ve Wu (1999) tarafından önerilen Johansen-Fisher tipi panel eş-bütünleşme testidir. Johansen Fisher tipi panel eş-bütünleşme testi, bireysel Johansen eş-bütünleşme testinin panel versiyonudur. Çalışmada, değişkenler arasındaki eş-bütünleşme ilişkisini sınamak amacıyla ele alınan son test ise Westerlund (2006, 2007) tarafından geliştirilen hata düzeltme modeli temelli (error correction based) panel eş-bütünleşme testidir. Westerlund eş-bütünleşmenin varlığını test etmek için dört adet panel eş-bütünleşme istatistiği önermektedir. Bu istatistiklerden ikisi tüm birimler için otoregresif parametrenin sabit olduğuna dayalı istatistiklerdir ve panel eş-bütünleşme istatistikleri (panel statistics: Pa, Pt) olarak kabul edilmektedir. Diğer iki istatistik ise otoregresif parametrenin birimden birime değiştiğine dayalı istatistiklerdir ve grup ortalama eş-bütünleşme istatistikleri (group mean tests: Ga, Gt) olarak kabul edilmektedir.

Çalışmada ele alınan panel eş-bütünleşme testleri sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmesiyle birlikte, tüm ülkeler için ortak uzun dönem katsayıların tahmininin yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda, uzun dönemli ilişkinin varlığı eş-bütünleşme testi ile belirlendikten sonra eş-bütünleşme vektörünün katsayıları Stock ve Watson (1993) ile Kao ve Chiang (2000) tarafından önerilen Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) tahmin yöntemi ile analiz edilmektedir.

Değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin varlığı, aralarında en az bir yönlü nedensellik ilişkisi olduğuna işaret etmekle birlikte, nedenselliğin yönü hakkında tam bir açıklama getirmemektedir. Bu nedenle, çalışmada son olarak değişkenler arasında ilişkilerin yönünü tayin etmeye yardımcı olan Granger nedensellik testine yer verilmektedir.

5.2. Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler arasında ekonometrik olarak anlamlı ilişkiler elde edilebilmesi için analizi yapılan serinin durağan seriler olması gerekmektedir. Bu nedenle öncelikle modelde kullanılan serilerinin durağan olup olmadığının sınanması gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmada öncelikle değişkenlerin durağanlıkları incelenmiştir. Kullanılan serilerinin durağan olup olmadıklarının test edilmesinde Levin, Lin ve Chu (2002), Im, Pesaran ve Shin (2003), Maddala ve Wu (1999) ile Choi (2001) tarafından geliştirilen panel birim kök testleri kullanılmaktadır. Modelde yer alan değişkenlerin birim kök testi sonuçları Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1. Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Düzyer Değeri				
Değişkenler	Levin, Lin & Chu (LLC) t-ist.	Im, Pesaran & Shin (IPS) w-ist.	ADF – Fisher (Maddala ve Wu) x ² -ist.	PP – Fisher (Choi) x ² -ist.
$\ln GDP_{it}$	0.90062	2.11524	4.65018	1.37036
$\ln Git$	0.73689	1.40285	10.4808	10.5500
Birinci Farklar				
Değişkenler	Levin, Lin & Chu (LLC) t-ist.	Im, Pesaran & Shin (IPS) w-ist.	ADF – Fisher (Maddala ve Wu) x ² -ist.	PP – Fisher (Choi) x ² -ist.
$\ln GDP_{it}$	-3.95887*	-2.45329*	23.0489**	11.8320**
$\ln Git$	-2.28517*	-1.47151**	14.9382**	32.3769*

Not: * %1 ve ** % 5 düzeyinde anlamlı olan test deęerleridir.

Tablo 1’ de görüldüğü üzere, ekonomik büyüme ve kamu harcamaları değişkenlerinin LLC, IPS, ADF ve PP panel birim kök analizi için test sonuçları incelendiğinde % 5 önem seviyesinde serilerin düzey değerlerinde durağan olmadıkları yani birim kök içerdiiği görülmektedir. Bu nedenle her bir serinin birinci dereceden farkları alınmaktadır. Böylece değişkenler durağan hale geldiği görülmektedir. Bu sonuçlara göre, değişkenlerin aynı düzeyde bütünleşik oldukları ve uzun dönemde bir ilişkinin incelenmesinin mümkün olduğu söylenebilmekte ve bu da eş-bütünleşme testleriyle sağlanabilmektedir.

5.3. Panel Veri Eş-bütünleşme Analiz Sonuçları

Çalışmada, ekonomik büyüme ve kamu harcamaları arasındaki uzun dönemli bir ilişkinin varlığı eş bütünleşme analizleri yardımıyla sınanmaktadır. Bu bağlamda, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki, literatürde en sık kullanılan panel eş-bütünleşme analizlerinden olan Pedroni, Johansen Fisher ve Westerlund testleri kullanılarak incelenmektedir.

İlk olarak söz konusu değişkenler arasındaki eş-bütünleşme ilişkisi Pedroni Panel Eş-bütünleşme Analizi ile belirlenmekte ve incelenen 5 Türk devleti için sonuçlar Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2. Pedroni Panel Eş-bütünleşme Testi Sonuçları

<i>H₀: lnGDP ve lnG değişkenleri arasında eş-bütünleşme ilişkisi yoktur.</i>		
Bağımlı Değişken: lnGDP_{it}		
Test: Kesit-İçi	Değer (prob)	Karar
Panel variance	2.273861** (0.0115)	H ₀ : Ret
Panel rho	-0.846251 (0.1987)	H ₀ : Kabul
Panel PP	-2.237244** (0.0126)	H ₀ :Ret
Panel ADF	-1.262195 (0.1034)	H ₀ : Kabul
Test: Kesitler-Arası	Değer (prob)	Karar
Group rho	-0.076086 (0.4697)	H ₀ :Kabul
Group PP	-2.335401* (0.0098)	H ₀ :Ret
Group ADF	-1.973857** (0.0242)	H ₀ :Ret

*Not: Parantez içerisindeki değerler test istatistiğine ilişkin olasılık değerlerini vermektedir. * % 1, ** % 5 ve *** %10 düzeyinde anlamlı olan test değerlerini vermektedir.*

Tablo 2’de görüldüğü üzere Pedroni (1999, 2004) tarafından geliştirilen panel eş-bütünleşme analizi sonuçları, panel rho, panel ADF ve group rho istatistikleri dışında diğer tüm testlerde istatistiki olarak anlamlı bir şekilde “eş-bütünleşme ilişkisi yoktur” şeklindeki sıfır hipotezinin % 5 önem düzeyinde reddedildiğini göstermektedir. Bu bağlamda elde edilen analiz sonuçları, iki değişken arasında istatistiki olarak anlamlı ve uzun dönemli bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir.

İkinci olarak değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Johansen Fisher panel eş-bütünleşme analizi yardımıyla incelenmektedir. Elde edilen analiz sonuçlarına Tablo 3’ yer verilmektedir.

Tablo 3. Johansen Fisher Panel Eş-bütünleşme Testi Sonuçları

Fisher λ_{iz} İstatistiği*		
Hipotezler	İz	Prob.
$H_0 : \alpha_{it} = 0, H_1 : \alpha_{it} \geq 1$	38.47	0.0000
$H_0 : \alpha_{it} \leq 1, H_1 : \alpha_{it} \geq 2$	11.41	0.3265
Fisher λ_{maks} İstatistiği*		
Hipotezler	Maks	Prob.
$H_0 : \alpha_{it} = 0, H_1 : \alpha_{it} \geq 1$	38.57	0.0000
$H_0 : \alpha_{it} \leq 1, H_1 : \alpha_{it} \geq 2$	11.41	0.3265

* Olasılıklar asimptotik Ki-kare dağılımı kullanılarak hesaplanır.

Tablo 3'teki sonuçlar incelendiğinde hem maksimum özdeğer hem de iz istatistiği için olasılık değerlerine göre sıfır hipotezi istatistiki olarak anlamlı bir düzeyde reddedildiği görülmektedir. Böylece, 5 Türk ekonomisi için seriler arasında bir eşbütünleşik vektör olduğunu ifade eden alternatif hipotez kabul edilmektedir.

Son olarak Westerlund (2006, 2007), eş-bütünleşme ilişkisini test etmek amacıyla hata düzeltme modeli temelli (error correction based) dört adet test istatistiği önerdiği panel eş-bütünleşme testine ilişkin sonuçlara Tablo 4'te yer verilmektedir.

Tablo 4. Westerlund Panel Eş-bütünleşme Testi Sonuçları

<i>H₀: lnGDP ve lnG değişkenleri arasında eş-bütünleşme ilişkisi yoktur.</i>				
Westerlund Grup Ortalama İstatistikleri				
İstatistikler	İst. Değeri	z-değeri	p-olasılık	Karar
<i>Gt</i>	-3.843	-5.157	0.000	H ₀ : Ret
<i>Ga</i>	-3.510	1.523	0.936	H ₀ : Kabul
Westerlund Panel İstatistikleri				
İstatistikler	İst. Değeri	z-değeri	Olasılık	Karar
<i>Pt</i>	-11.101	-7.704	0.000	H ₀ : Ret
<i>Pa</i>	-14.161	-4.779	0.000	H ₀ : Ret

Not: Her iki grup eş-bütünleşme istatistiğinde de H₀ hipotezinin reddedilmesi panelin tamamı için eş-bütünleşme ilişkisinin olmadığı anlamına gelmektedir.

Westerlund panel eş-bütünleşme sonuçlarına göre, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında “eş-bütünleşme ilişkisi yoktur” şeklindeki sıfır hipotezi G_a istatistiği dışında, diğer tüm panel istatistikler (G_t , P_t ve P_a) tarafından reddedilmektedir. Bu sonuca göre, panel veri setinde istatistikî olarak anlamlı düzeyde eş-bütünleşme ilişkisi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ele alınan geçiş ekonomileri bağlamında tüm eş-bütünleşme analizi sonuçlarına göre, uzun dönemde kamu harcamalarında meydana gelen bir değişikliğin ekonomik büyümeyi etkileyebileceği söylenebilmektedir.

Çalışmada ele alınan panel eş-bütünleşme testleri sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmesiyle birlikte, tüm ülkeler için ortak uzun dönem katsayıların tahmininin yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda eş-bütünleşme vektörünün katsayıları Dinamik OLS tahmin yöntemi ile analiz edilmektedir. Buna göre yapılan panel DOLS tahmin sonuçları Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5. Panel DOLS Tahmin Sonuçları

<i>Bağımlı Değişken: $\ln GDP_{it}$</i>			
Değişkenler	Katsayı	t-ist.	Olasılık
$\ln G_{it}$	0.8422783	5.04	0.000
Wald $\chi^2 = 91.58$ (0.000)*			

* $prob > \chi^2$ değeridir.

Tablo 5’te kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişkinin tahmini görülmektedir. Tabloda verilen sonuçlara göre, tüm ülkeler için ortak uzun dönem katsayısının (0.85) t-istatistiği anlamlı ve Wald istatistiği sonucuna göre de model genel olarak anlamlı çıkmaktadır. Panel DOLS tahmininden elde edilen sonuçlara göre, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre uzun dönemde kamu harcamalarında meydana gelen %1’lik bir artış, ekonomik büyümeyi yaklaşık % 0.85 artırmaktadır.

5.4. Panel Veri Nedensellik Analiz Sonuçları

Eş-bütünleşme analizi ile uzun dönemli bir ilişkinin geçerliliğini saptadığımız modelde değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Granger nedensellik testi kullanılarak yapılmaktadır. İki değişken arasındaki panel veri nedensellik testi sonuçları Tablo 6’da görülmektedir.

Tablo 6: Panel Veri Granger Nedensellik Testi Sonuçları

H_0 Hipotezi	Gözlem Sayısı	F-istatistiği	Olasılık	Karar
$H_0: \ln GDP, \ln G$ 'nin Nedeni Değildir	100	6.76965	0.0018	Ret
$H_0: \ln G, \ln GDP$ 'nin Nedeni Değildir		9.07818	0.0002	Ret

Tablo 6'daki bulgulara göre, 5 Türk Ekonomisi için çift yönlü olarak sınanan “değişkenler birbirinin Granger nedeni değildir” boş hipotezi %5 önem düzeyinde reddedilerek, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Elde edilen bu sonuçlar, Türk Cumhuriyetlerinde gerek kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi gerekse büyüme performansının kamu harcamaları üzerinde uyarıcı etkilere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ya da kamunun iktisadi hayattaki rolünün ne olması gerektiği iktisat yazında sıklıkla tartışılan konuların başında gelmektedir. Buna karşın, söz konusu ilişki, kamu odaklı merkezi ekonomik sistemleri terk eden ve serbest piyasa sistemine geçmeye çalışan geçiş sürecindeki ekonomiler açısından ele alınmamıştır. Bu çalışmada, 1980'lerin sonunda sosyalist rejimlerin yıkılmasından sonra devlet güdümlü planlı ekonomik sistemi terk ederek serbest piyasa ekonomisine geçiş yapan 5 Türk Cumhuriyeti özelinde kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi ampirik olarak ortaya koyulmuştur. Bu amaç doğrultusunda devletin ekonomideki payının küçültülmesini ve ekonomiye müdahalelerin sınırlandırılmasını ifade eden liberal iktisat politikalarının geçiş sürecindeki ülkeler açısından ele alınmasıyla, geçiş ekonomilerinin iktisadi gelişim temellerinin incelenmesine yönelik literatüre önemli katkı yapacağı düşünülmektedir.

1990-2012 dönemini kapsayan bu çalışmada, merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçiş sürecindeki 5 Türk Cumhuriyetleri (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan) için kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu kapsamda panel veri analizine ilişkin birim kök, eş-bütünleşme ve nedensellik testleri yapılarak, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönem katsayıları araştırılmıştır. Alınan verilerin durağanlığını test etmek için Levin-Lin ve Chu (LLC), Im-Pesaran ve Shin (IPS), Fisher ADF ve Fisher PP panel birim kök testleri uygulanmıştır. Durağanlık testlerinin ardından çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli bir ilişkinin varlığı eş-bütünleşme analizleri yardımıyla sınanmıştır. Eş-bütünleşme ilişkisinin sınanması için, Pedroni, Johansen-Fisher ve Westerlund eş-bütünleşme testleri, uzun dönem katsayıların tahmini için ise Dinamik OLS tahmincisi kullanılmıştır. Elde edilen analize göre kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buna göre uzun dönemde kamu harcamalarında meydana gelen %1'lik bir artış, ekonomik büyümeyi yaklaşık % 0.85 artırmaktadır. Bu bağlamda, incelenen dönem içerisinde kamu harcamalarının artması ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği görül-

mektedir. Ayrıca nedensellik analizi sonuçları da gerek kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi gerekse büyüme performansının kamu harcamaları üzerinde uyarıcı etkilere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, uzun yıllar boyunca merkezi planlamaya dayalı bir ekonomik sistemle idare edilen ülkelerin serbest piyasa ekonomisine dayalı bir ekonomik sisteme geçmeleri uzun bir süreci içermektedir. Böylesi bir düzen değişikliğine maruz kalan ülkelerin bir taraftan piyasa ekonomisini oturtmaya çalışırken, diğer yandan eski sistemin mirasıyla mücadele ederek devletin iktisadi hayattaki ağırlığını azaltmaya çalışmaktadırlar. Öte yandan bu ekonomilerde rekabete dayalı yeni bir ekonomik düzenin tesisi için uzun bir süreç gerekmekte ve bu süreçte devlete çok önemli görevler düşmektedir. Bu manada merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçen ülkeler açısından devletin iktisadi hayata müdahale boyutunun ciddi manada tartışılması ve büyüme sürecine etkisinin analiz edilmesi literatüre katkı yapacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Al-Faris, A.F. (2002). "Public Expenditure and Economic Growth in the Gulf Cooperation Council Countries". *Applied Economics* 34 (9): 1187-1195.
- Altay, Oğuzhan ve Onur Altın (2008). "Türkiye'de Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve Yatırımlar Üzerine Etkilerinin Analizi (1980-2005)". *Ege Akademik Bakış* 8 (1): 267-285.
- Altunç, Ömer Faruk (2011). "Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye'ye İlişkin Ampirik Kanıtlar". *Yönetim ve Ekonomi* 18 (2): 145-157.
- Arrow, Kenneth J. (1962). "The Economic Implications of Learning by Doing". *Review of Economic Studies* 29 (3): 155-173.
- Atamtürk, Burak (2007). "Büyüme Teorileri ve IMF Politikaları". *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi* 22(1): 89-103.
- Barro, Robert J. (1990). "Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth". *Journal of Political Economy* 98 (5): 103-125.
- _____, "Economic Growth in a Cross Section of Countries". *Quarterly Journal of Economics* 106 (2): 407-443.
- Barro, Robert J. ve Gary S. Becker (1989). "Fertility Choice in a Model of Economic Growth". *Econometrica* 57(2): 481-501.
- Barro, Robert J. ve Xavier Sala-i-Martin (1992). "Convergence". *Journal of Political Economy* 100 (2): 223-251.
- Becker, Gary S., Kevin M. Murphy ve Robert Tamura (1990). "Human Capital, Fertility and Economic Growth". *Journal of Political Economy* 98 (5): 12-37.
- Bose, Niloy, M. Emranul Haque ve Denise R. Osborn (2007). "Public Expenditure and Economic Growth: A Disaggregated Analysis For Developing Countries". *The Manchester School* 75 (5): 533-556.

- Choi, In (2001). "Unit Roots Tests for Panel Data". *Journal of International Money and Finance* 20 (2): 229-272.
- Dandan, Mwafaq M. (2011). "Government Expenditures and Economic Growth in Jordan". *International Conference on Economics and Finance Research IPEDR* 4 (2011): 467-471.
- Devarajan, Shantayanan, Vinaya Swaroop ve Heng-fu Zou (1996). "The Composition of Public Expenditure and Economic Growth". *Journal of Monetary Economics* 37 (2): 313-344.
- Dünya Bankası. *World Development Indicators (WDI) & Global Development Finance (GDF)*. <http://databank.worldbank.org/>
- Ercan, Nihal Yener (2002). "İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış". *Planlama Dergisi*: 129-138. <http://138.ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/ercanny.pdf> [Erişim: 24.01.2013].
- Ghali, Khalifa H. (1997). "Government Spending and Economic Growth in Saudi Arabia". *Journal of Economic Development* 22 (2): 165-172.
- Im, Kyung So, M. Hashem Pesaran ve Yongcheol Shin (2003). "Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels". *Journal of Econometrics* 115 (1): 53-74.
- Jiranyakul, Komain ve Tantatape Brahmasrene (2007). "The Relationship Between Government Expenditures and Economic Growth in Thailand". *Journal of Economics and Economic Education Research* 8 (1): 93-102.
- Kao, Chihwa ve Min-Hsien Chiang (2001). "On the Estimation and Inference of a Cointegrated Regression in Panel Data". *Advances in Econometrics* 15: 179-222.
- Kar, Muhsin ve Sami Taban (2003). "Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 58 (3): 145-169.
- King, Robert G. ve Sergio Rebelo (1990). "Public Policy and Economic Growth: Developing Neoclassical Implications". *Journal of Political Economy* 98 (5): 126-150.
- Levin, Andrew, Chien-Fu Lin ve Chia-Shang James Chu (2002). "Unit Roots Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties". *Journal of Econometrics* 108 (1): 1-24.
- Lucas, Robert E. Jr. (1988). "On the Mechanics of Economic Development". *Journal of Monetary Economics* 22 (1): 3-42.
- Maddala, G.S. ve Shaowen Wu (1999). "A Comparative Study of Unit Root Tests with Panel Data and a New Simple Test". *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 61 (1): 631-652.
- Nadaroğlu, Halil (1996). *Kamu Maliyesi Teorisi*. İstanbul: Beta Yay.
- Pedroni, Peter (1999). "Critical Values for Cointegrating Tests in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors". *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 61(1): 653-570.

- _____, (2004). "Panel Cointegration, Asymptotic and Finite Sample Properties of Pooled Time Series Tests with an Application to the Purchasing Power Parity Hypothesis". *Econometric Theory* 20 (3): 597-625.
- Pehlivan, Osman (2009). *Kamu Maliyesi*. Trabzon: Derya Kitapevi.
- Ram, Rati (1986). "Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence from Cross-Section and Time-Series Data". *The American Economic Review* 76 (1): 191-203.
- Rebelo, Sergio (1991). "Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth". *The Journal of Political Economy* 99 (3): 500-521.
- Romer, Paul M. (1990). "Endogenous Technological Change". *Journal of Political Economy* 98 (5): 71-102.
- _____, (1994). "The Origins of Endogenous Growth". *The Journal of Economic Perspectives* 8 (1): 3-22.
- Saunders, Peter (1985). "Public Expenditure and Economic Performance in OECD Countries". *Journal of Public Policy* 5: 1-21.
- Shaw, G.K. (1992). "Policy Implications of Endogenous Growth Theory". *The Economic Journal* 102 (412): 611-621.
- Solow, Robert M. (1956). "A Contribution to the Theory of Economic Growth". *Quarterly Journal of Economics* 70 (1): 65-94.
- Stock, James H. ve Mark W. Watson (1993). "A Simple Estimator of Cointegrating Vectors in Higher Order Integrated Systems". *Econometrica* 61 (4): 783-820.
- Swan, T.W. (1956). "Economic Growth and Capital Accumulation". *The Economic Record* 32 (2): 334-361.
- Taban, Sami (2010). "An Examination of the Government Spending and Economic Growth Nexus for Turkey Using the Bound Test Approach". *International Research Journal of Finance and Economics* 48: 184-193.
- Tanzi, Vito ve Ludger Schuknecht (2000). *Public Spending in the 20th Century: A Global Perspective*. UK: Cambridge University Press.
- Tatoğlu, Ferda Yerdelen (2012). *İleri Panel Veri Analizi*. İstanbul: Beta Yay.
- Uzay, Nisfet (2002). "Kamu Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği (1970-1999)". *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi* 19: 151-172.
- Westerlund, Joakim (2006). "Testing for Panel Cointegration with Multiple Structural Breaks". *Oxford Bulletin Of Economics And Statistics* 68 (1): 101-132.
- _____, (2007). "Testing for Error Correction in Panel Data". *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 69 (6): 709-748.
- Yavas, Abdullah (1998), "Does too Much Government Investment Retard Economic Development of a Country". *Journal of Economic Studies* 25 (4): 296-308.

The Relationship between Government Expenditure and Economic Growth: An Application on Turkish Republics in Transition Process

Ömer Esen*

Metin Bayrak**

Abstract

In this study the effects of public expenditures on economic growth for 5 Turkish Republics (Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and Turkmenistan) in transition process are researched by using panel data analysis for the years 1990-2012. In this context, by using the panel unit root, panel cointegration and panel causality tests related with panel data analysis, long-term co-efficients between public expenditures and economic growth are studied. According to the analysis results, the presence of a positive and statistically significant relationship between public expenditures and economic growth is revealed in the long run. Within this context, the rise of public expenditures in the studied period revealed to be affecting economic growth in a positive manner.

Keywords

public expenditures, economic growth, Turkic republics, transition economies, panel data analysis

* Assist. Prof. Dr., Muş Alparslan University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics – Muş / Turkey
o.esen@alparslan.edu.tr

** Assoc. Prof. Dr., Atatürk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics – Erzurum / Turkey
mbayrak@atauni.edu.tr

Связь государственных расходов и экономического роста: исследование тюркских республик в переходный период

Омер Эсен*

Метин Байрак**

Аннотация

В данной работе на основе анализа панельных данных пяти тюркских республик (Азербайджан, Казахстан, Кыргызстан, Узбекистан и Туркменистан) рассмотрено влияние государственных расходов периода 1990-2012 гг. на экономический рост страны. В этих рамках к анализу панельных данных были применены тесты на единичный корень, коинтеграции и причинности, исследованы долгосрочные коэффициенты между государственными расходами и экономическим ростом. Согласно полученным результатам анализа, между государственными расходами и экономическим ростом в долгосрочной перспективе имеется значительная позитивная и статистическая связь. Наблюдается, что увеличение государственных расходов в этих странах в рассматриваемый период положительно влияет на экономический рост страны.

Ключевые слова

Государственные расходы, экономический рост, тюркские государства, переходная экономика, анализ панельных данных

* и.о.доц.док. университет Муш Алпарслан, факультет экономических и административных наук, кафедра экономики – Муш/Турция
o.esen@alparslan.edu.tr

** доц.док. университет Атаюртка, факультет экономических и административных наук, кафедра экономики – Эрзурум/Турция
mbayrak@atauni.edu.tr